

Sosyal Adalet Arayışında Evrensel Temel Gelir ve Atâ Sistemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Universal Basic Income and the Atâ System in the Era of Caliph 'Umar: A Comparative Study in the Pursuit of Social Justice

Öz: Evrensel Temel Gelir (ETG) kavramı, herhangi bir koşula bağlı kalmadan tüm vatandaşlara devlet tarafından düzenli nakit ödemeyi taahhüt eden, bu yolla temel insani ihtiyaçları karşılamayı hedefleyen bir sosyal politika önerisidir. Atâ sistemi ise VII. yüzyılda İslam toplumu içinde ortaya çıkan ve ihtiyaç sahiplerine beytülmalden yapılan düzenli ödemeleri içeren bir sistemdir. Günümüzde hâkim ana akım iktisat politikalarının gelir eşitsizliği ve yoksullukla mücadele noktasında yetersiz kalışı karşısında ETG bir çözüm yolu olarak görülmektedir. Bu sebeple ETG ve tarih boyunca ortaya konulan benzer politikalar araştırmalara konu olmuştur. Şimdiye kadar olan çalışmalarda ETG birçok farklı açıdan incelenmiş olmasına rağmen kavramı İslam iktisadı çerçevesinde ele alan çalışmalar oldukça sınırlı ve yüzeysel kalmıştır. Bu uygulamanın İslam iktisadı perspektifinden ele alınması için İslam tarihinden benzer örneklerin incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada temel gelir kavramının tarihsel geçmişi, özellikleri ve günümüz uygulamaları açıklanarak Hz. Ömer döneminde sistemleştirilen atâ ödemelerinin evrensel temel gelir kavramı ile karşılaştırması yapılacaktır. Çalışmada İslam tarihi kaynaklarının yanı sıra modern dönemde yazılmış birçok kaynağa da başvurularak hem ETG tarihi seyrinde incelenmiş olacak hem de Hz. Ömer dönemindeki atâ uygulaması ile benzerlikleri ortaya konulmuş olacaktır. Böylece ETG, sosyal adalet kavramı çerçevesinde İslam tarihindeki somut bir uygulamayla karşılaştırılacak, servetin adil dağılımı, kamu kaynaklarındaki ortak hak ve temel ihtiyaçların güvence altına alınması gibi İslam iktisadının temel prensipleri açısından değerlendirilmiş olacaktır.

Burak Vural

Doktora Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi
PhD Candidate,
Bursa Uludağ University
burakvural@uludag.edu.tr
<https://orcid.org/0009-0003-2594-1771>

Öznur Özdemir

Doç. Dr.,
Bursa Uludağ Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr.,
Bursa Uludağ University
oznurozdemir@uludag.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

Araştırma & Yayın Etiği/
Research & Publication
Ethics

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Yayın etiği ihlalleri yazarın sorumluluğundadır. This article has been reviewed by at least two referees. Violations of publication ethics are the responsibility of the author(s).

Atıf/Citation

Vural, B., & Özdemir, Ö. (2026). Sosyal adalet arayışında evrensel temel gelir ve atâ sistemi: Karşılaştırmalı bir inceleme. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 12(2), 1-27.
<https://doi.org/10.54427/ijisef.1763122>

This is an open access paper distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Anahtar Kelimeler: Evrensel Temel Gelir, Atâ Ödemeleri, Hz. Ömer, Sosyal Adalet

JEL Kodları: D63, H53, I31, I38, N35, P51, Z13

Abstract: The concept of Universal Basic Income (UBI) is a social policy proposal that aims to meet basic human needs by providing all citizens with regular cash payments, unconditionally and regardless of circumstances. The Atâ system, on the other hand, is a system that emerged within Islamic society in the 7th century and involves regular payments made from the *bayt al-mal* to those in need. In light of the inadequacy of today's mainstream economic policies in addressing income inequality and poverty, UBI has emerged as a potential solution. Consequently, UBI and similar policies throughout history have become subjects of academic inquiry. Although UBI has been examined from various perspectives in the existing literature, studies that approach the concept within the framework of Islamic economics remain limited. A thorough analysis from this perspective requires an exploration of comparable historical practices in Islamic history. This study aims to examine the historical background, defining features, and contemporary implementations of the basic income, and to compare it with the *atâ* payments which were systemised during the caliphate of 'Umar ibn al-Khaţţâb. Drawing on classical Islamic historical sources alongside a wide range of modern scholarship, this study traces the historical development of Universal Basic Income (UBI) and identifies its parallels with the 'atâ' system implemented during the caliphate of 'Umar ibn al-Khaţţâb. Thus, UBI will be compared with a concrete precedent from Islamic history within the framework of social justice and evaluated in terms of the fundamental principles of Islamic economics, such as the equitable distribution of wealth, the common right to public resources, and the guarantee of basic needs.

Keywords: Universal Basic Income, 'Atâ Payments, Caliph 'Umar, Social Justice

JEL Codes: D63, H53, I31, I38, N35, P51, Z13

İntihal/Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism detected.

Extended Abstract

Universal Basic Income (UBI) represents a social policy that aims to provide every citizen with regular, unconditional cash payments to meet their basic human needs. The concept first appeared in Thomas More's Utopia (1516) as an imaginary social arrangement, but has since evolved into a practical public policy with various real-world implementations. In 21st-century economies, UBI continues to gain attention as both a subject of debate and practical application. This approach has emerged as one of several proposed solutions to persistent socioeconomic challenges of the societies throughout history: poverty, unemployment, income inequality, unfair income distribution, and social exclusion.

While the intellectual roots of UBI in Western civilization can be traced back to the 16th century, serious discussion of the concept began primarily in the late 19th century. During these early periods in the literature, the idea was associated with various terms; such as regional dividend, social dividend, state bonus, national dividend, and negative income tax. From the 1990s to the present, the concept has appeared under an even broader range of names: minimum income guarantee, unconditional minimum income, unconditional basic income, minimum subsistence income, guaranteed minimum income, citizenship dividend, citizenship income, basic income, basic citizenship income, and finally, universal basic income.

The historical development of the concept has also attracted also academic research. Until now, researchers have examined the characteristics of both comprehensive and limited citizenship income models, their impact on bureaucratic and oversight costs, the fiscal positions governments might adopt, changes in social spending within state budgets, transformations in various social transfer programs, implementation challenges, poverty reduction effects, resource procurement issues, comparisons with charity concepts, and local, national, and regional pilot or permanent implementation examples. Recent studies have particularly focused on UBI's potential role as an alternative policy tool for minimizing damage from capitalism's periodic crises or global pandemic effects. In addition, by the technical and digital development researchers have also explored how technology-driven unemployment might affect many professions, how artificial intelligence and autonomous robots could force long-term job transformation, and the potential help of UBI models to citizens in such conditions in various countries.

Despite the rich framework that Islamic economics offers for social policy implementation and proposals, it appears that Islamic economics studies have not adequately addressed the universal basic income concept. The limited work that exists has primarily focused on zakat and charity within the scope of philanthropy. However, beyond zakat and charity, the broader spectrum of economic social assistance in Islamic civilization included UBI-like

practices from its earliest periods. During the caliphate of Umar ibn al-Khattab, the "diwan al-ata" was established to provide salaries to Muslims from fay revenues. This article claims that these ata payments can be considered precursors to "citizenship income" or "universal basic income" applications, particularly based on principles of entitlement.

After the conquest of Sawad (today's Iraq) -which was very fertile land- a new practice was offered to use kharaj tax revenues to make payments to all segments of society, prioritizing those in need. This decision was based on certain verses from the Qur'an and previous practices, as Caliph and sahaba sought to understand what Allah intended as the ideal system for the Islamic community. Following the conquest, spoils of war were not distributed among the fighters for the first time. Instead, they were left with the local population, and a new tax called kharaj was instituted. From the bayt al-mal (public treasury) filled with kharaj tax, annual income was allocated to everyone from newborn children to new Muslim converts, Arabs or mawali (non-Arab Muslims), and even non-Muslims when they were in need.

This study aims to evaluate the universal basic income concept within the framework of Islamic economics especially the principle of social justice. Thus, it seeks to contribute to Islamic economics literature by comparing the ata payments from Umar's era social policy practices with modern universal basic income policy proposals. The first section of the study establishes a detailed conceptual framework by examining the historical development, basic characteristics, and contemporary applications of the basic income concept. The second part addresses the understanding of social justice in Islamic economics and conducts a comparative analysis between universal basic income and the ata payment system implemented during Umar's caliphate. This approach evaluates both UBI and ata within the framework of Islamic economics' fundamental principles, particularly social justice. Thus, UBI will be compared with a concrete precedent from Islamic history within the framework of social justice and evaluated in terms of the fundamental principles of Islamic economics, such as the equitable distribution of wealth, the common right to public resources, and the guarantee of basic needs.

Giriş

Sosyal adalet kavramı, geleneksel adalet anlayışından farklı olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern siyasal düşüncede yerini almaya başlayan nispeten yeni bir kavramdır. Klasik adalet anlayışının bireysel haklar ve yükümlülükler üzerindeki odağının ötesinde, sosyal adalet toplumsal düzeyde bir perspektif benimsemektedir. Sosyal adalet kavramı için literatürde henüz tam bir terminolojik mutabakat sağlanamadığına işaret edilirken, bölüşüm adaleti, iktisadi adalet gibi terimlerin temelde toplum içindeki kaynakların, fırsatların ve külfetlerin adil dağıtımını esas aldığı düşünülmektedir (Orman, 2018, ss. 6-7). Hedeflenen prensiplerin toplumun genelini kapsaması ilkesi gerekliliği düşünüldüğünde kavram, iktisadi birçok tartışmayı içinde barındıran "toplumsal adalet"

terimiyle karşımıza çıkmaktadır (Sunar, 2017). John Rawls'ın *A Theory of Justice* (1971) eserinde ortaya koyduğu “adalet olarak hakkaniyetlik” ilkesi, sosyal kurumların temel yapısının toplumun en dezavantajlı üyelerinin durumunu iyileştirmeye yönelik olması şeklinde açıklanırken, David Miller'ın *Principles of Social Justice* (1999) çalışması ise sosyal adaleti ihtiyaç, hak ve liyakat temelinde çok boyutlu bir değerlendirme çerçevesi içinde ele alır. Bu doğrultuda sosyal adalet, bireysel hakların korunmasını aşarak, toplumsal refahın artırılması, eşitsizliklerin azaltılması ve tüm toplum üyelerinin insan onuruna yakışır bir yaşam sürmelerini sağlayacak koşulların oluşturulması yoluyla toplumu daha adil ve refah düzeyi yüksek bir konuma taşımayı amaçlayan bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır (Ramadan, 2011).

Sosyal adaleti hayata geçirmenin temel şartı, her bireyin yeme-içme, barınma ve eğitim gibi yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilmesidir (Ramadan, 2011). Bu yaklaşım, insanın sadece hukuksal değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik varlığının da güvence altına alınması gerektiği anlayışından hareket eder. Modern dönemde bu ilkenin pratik bir yansıması olarak ortaya çıkan Evrensel Temel Gelir (ETG) kavramı, devletin tüm vatandaşlarına koşulsuz ve düzenli bir gelir sağlaması yoluyla sosyal adaletin gerektirdiği sorumluluklardan birini gerçekleştirmeye katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, toplumun bireylerine asgari düzeyde bir iâşe sağlama anlayışının tarihsel kökenlerini İslam medeniyetinin erken dönemlerinde bulmak mümkündür. Hz. Ömer döneminde haraç gelirleri ile dolan devlet hazinesinden yapılan atâ ödemeleri, toplumun her ferdine temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde kaynak aktarımını hedeflemesi bakımından, günümüzün ETG tartışmalarına önemli bir tarihsel perspektif sunmaktadır. Bu benzeş, İslam medeniyetinin bu ideal doğrultusunda geliştirdiği kurumsal mekanizmalar ile (divan ve atâ gibi) günümüz toplumunun sosyal adalet arayışında öne çıkan temel bir aracın (ETG) karşılaştırmalı analizini yapmayı da mümkün kılmaktadır.

Evrensel temel gelir, en genel şekilde, herhangi bir koşul aranmaksızın her vatandaşa düzenli olarak belirli bir miktarda nakit gelir sağlanmasını; bu yolla temel insani ihtiyaçların karşılanmasını hedefleyen bir sosyal politika önerisi olarak tanımlanmaktadır. 1500'lü yılların başında Thomas More'un *Ütopya* (1516/2020) adlı eserinde bir hayal dünyasında geçen temel gelir kavramı, günümüzde çeşitli uygulama örneklerinin görüldüğü bir kamu politikası pratiğine dönüşmüştür. 21. yy ekonomilerinde her geçen gün kendisine tartışma ve uygulama zemini bulmaya devam etmektedir. Bu uygulama, 21. yy'da karşımıza çıkan yoksulluk, işsizlik, gelir eşitsizliği, gelir dağılım adaletsizliği, sosyal dışlanma gibi birçok sosyoekonomik probleme karşı önerilen ve tartışılan çözüm yollarından birisidir.

Batı medeniyetlerindeki fikri geçmişi 16. yy'a kadar götürülse de esas olarak 19. yy sonrası dönemde tartışılmaya başlanan evrensel temel gelir kavramı, literatürün bu ilk dönemleri

için, bölgesel temettü, sosyal temettü, devlet bonusu, ulusal temettü, negatif gelir vergisi gibi isimlerle ilişkilendirilmiştir. 1990'dan günümüze kadar olan dönemde ise asgari gelir güvencesi, karşılıksız asgari gelir, şartsız temel gelir, asgari tutunma geliri, güvenceli asgari gelir, vatandaşlık kâr payı, vatandaşlık geliri, temel gelir, temel vatandaşlık geliri ve en nihayet evrensel temel gelir isimleri ile karşımıza çıkmaktadır. Böylece kavramın tanımlama sürecinin esasında oldukça uzun bir zaman dilimine yayıldığını söyleyebiliriz.¹ 21. yy'da Asya krizi, Mortgage krizi ve Covid-19 krizi gibi özellikle küresel çaptaki kriz dönemlerinde, evrensel temel gelir kavramı üzerinde tartışma ve önerilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Böylece küresel krizler sonrası dönemlerde evrensel temel gelire atıf yapılan çalışmalar da hayli artmıştır.²

Kavramın tarihsel sürecine değinerek geniş kapsamlı veya sınırlı bir vatandaşlık geliri modelinin özellikleri, bürokrasi ve denetim maliyetlerinde yaratacağı etki, vergisel yük bakımından devletin alabileceği konumlar, devlet bütçesindeki sosyal harcamalar ve bununla birlikte birçok sosyal transfer çeşitlemesindeki değişim, vatandaşlık geliri modelinin uygulanması ve yoksullukla mücadele olgusu, kaynak temininde yaşanan veya yaşanabilecek problemler, sadaka kavramı ile kıyaslanması, yerel, ülkesel ve bölgesel pilot veya kalıcı uygulama örnekleri, modern bir program olarak asgari gelir desteği, sosyal dışlanma olgusu gibi pek çok alanda makale çalışmasına konu olmuştur (Alper ve Arabacı, 2010; Bedir, 2012; Koca, 2015; Seyyar, 2010; Tireli, 2010).

2008-2012 yılları arası Mortgage Krizi etkileri ile artan bu çalışmalar, 2012 sonrası küresel ekonomide kısmi toparlanma ile azalış göstermiştir. Ancak yaşanan Covid-19 salgını ve pandemi süreci evrensel temel gelir kavramına ve politika önerilerine hararetli bir dönüşü de beraberinde getirmiştir. Kapitalizmin dönem dönem içine düştüğü krizlerden veya küresel pandemi etkilerinden az hasar ile çıkılmasını sağlamak üzere evrensel temel gelirin alternatif bir politika türü mahiyetindeki olası pozisyonu, teknoloji gelişimine bağlı pek çok meslekte işsizlik olgusunun yaşanabileceği, yapay zekâ ve otonom robotların uzun vadede işleri dönüşüme zorlayacağı, İsviçre'de yapılan referandum ile reddedilen evrensel temel gelirin kendisine İran, Alaska, Kanada ve Finlandiya gibi ülkelerde uygulama alanı bulma örnekleri ve Türkiye'de uygulanabilirliği bu dönemdeki çalışmaların genel konusu olmuştur (Bakırtaş ve Cüre, 2021; Beken, 2020; Beken, 2021; Duman ve Yılmaz, 2022; Durmaz ve Meydan, 2024; Esenlikci ve Engin, 2021; Kahvecioğlu ve Çakmak, 2022; Kaya, 2019; Murat ve Şengül, 2023; Rakıcı ve Aydoğdu Bozdağ, 2022; Şener, 2024a; Sey ve İşler, 2024).

Fakat sosyal politika uygulama ve öneri noktasında zengin bir çerçeve sunan İslam iktisadi çalışmalarının, evrensel temel gelir konusuna yeteri kadar değinmediği anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların bir sosyal güvenlik kurumu olarak değerlendirilen zekât (Şener, 2024b) ve hayırseverlik kapsamında incelenen sadaka kurumu (Tireli, 2010)

bağlamında olduğu görülmektedir. Halbuki zekât ve sadaka dışında kalan iktisadi toplumsal yardım yelpazesinde İslam medeniyetinde daha ilk dönemlerden itibaren ETG'ye benzer uygulamaların olduğu söylenebilir. Halife Hz. Ömer döneminde fey gelirlerinden Müslümanlara maaş bağlamak için "Divanul-Atâ'nın" tesis edildiği görülmektedir (Özdemir, 2024). Bu atâ ödemelerinin ise özellikle hak temelinde "vatandaşlık geliri" veyahut "evrensel temel gelir" benzeri uygulamaların öncülü olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma, evrensel temel gelir kavramını İslam iktisadı çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Hz. Ömer döneminin sosyal politika uygulamalarından olan atâ ödemeleri ile modern evrensel temel gelir politika önerisi karşılaştırılarak İslam iktisadı literatürüne katkı sağlanması hedeflenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde temel gelir kavramının tarihsel gelişimi, temel özellikleri ve çağdaş uygulamaları incelenerek kavramsal bir çerçeve oluşturulacaktır. Bu çerçeve, konuya ilişkin farklı düşüncelerin ve yaklaşımların bütüncül bir şekilde ele alınmasına imkân tanıyacak genişlikte tutulmuştur. İkinci bölümde ve sonuç kısmında ise İslam iktisadında sosyal adalet anlayışı ele alınarak bu bağlamda evrensel temel gelir ile Hz. Ömer döneminde uygulanan atâ ödemeleri sistemi arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilecektir. Böylece modern dönemde sosyal adalet arayışlarının somut bir tezahürü olarak ortaya çıkan ETG kavramının, on dört asır önceki İslam toplumundaki bir uygulamayla -tarihsel bağlamları göz ardı eden anakronik bir yaklaşımdan özenle kaçınılarak- ilkesel düzeyde mukayesesi yapılacaktır.

1. Temel Gelir Kavramının Tarihsel Geçmişi

Vatandaşlar için temel gelir önerileri tarih boyunca farklı bağlamlarda, fikir olarak zengin ancak uygulamada ihmal ve izole edilmiş bir geçmişe sahip olmuştur. Bunun yanı sıra bu önerilerin sürekli bir geçmişleri veya gelenekleri de yoktur. Temel gelir hususunda görüşlerini ortaya koyanlar bazen bir grup mühendis, bazen bir filozof, bazen de bir sosyal düşünür olmuştur. Bu kişiler fikirlerini tarihsel süreçte birbirinden bağımsız olarak basit şekillerde formüle etmiş ve toplumun problemlerine çare olarak sunmuştur. Ortaya konulan fikirler bağlam değiştirerek dönem dönem gündeme gelse de genellikle öneriler ya dikkate alınmamış ya kısa süre uygulanmış ya da pek çoğunda olduğu gibi uygulanamayacağı düşünülerek reddedilmiştir.

21. yy'a gelindiğinde konuya dair tartışmaların devam ettiğini, hatta sosyal adalet kavramı bağlamında daha sistematik bir şekilde incelendiğini ve uygulamanın sosyal adaletsizlikle mücadelede önem kazandığını söylemek mümkündür. Öneriler kapitalizmin ürettiği problemleri çözmeye yönelik olarak da değer görmesi dolayısıyla uygulama örneklerinin politika yapımcılar nezdinde de dikkate alındığı söylenebilir. Bu anlamda kavrama dair

geçmişin izlerine bakmak bugünkü gelinen noktayı anlamak açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Temel gelir fikrinin kökenleri üzerine yapılan çalışmalar ekseriyetle 1516 yılında Sir Thomas More'un kaleme aldığı kurgusal *Ütopya* adası vizyonu ile başlatılmaktadır. Fakat bu fikrin ilk uygulamasını Antik Yunan şehir devletlerine, M.Ö. 461'de Perikles ve Ephialtes'e, kadar götüren kaynaklar olduğunu da söylemek mümkündür (Standing, 2017; Widerquist, 2024). Bu tarihlerde Atina'da vatandaşlara şehrin politik hayata katılmalarının bir sonucu olan jüri hizmeti için zaman ayırmalarından dolayı ödüllendirme şeklinde hibe ödemeleri yapmayı içeren demokratik reformlar başlatılmıştır. Bu tarihten itibaren 1200'lü yıllara dek ise evrensel temel gelire dair düşünce dünyasında uzun bir boşluk dönemi olduğu düşünülmektedir.³

Guy Standing, temel gelirin köklerini 1215 tarihli Magna Carta ve akabinde kabul edilen 1217 tarihli Orman Sözleşmesine de dayandırmaktadır. Bu belge Magna Carta'nın çok daha az bilinen ama en az onun kadar önemli olan kardeş metnidir. Magna Carta kralın siyasi ve hukuki yetkilerini sınırlarken, Orman Sözleşmesi kralın ekonomik ve ekolojik yetkilerini kısıtlamaktadır. Bu sözleşme ile ormanların kralın özel mülkü olmadığı kabul edilmiş, sıradan insanın geçim hakkı ve ortak alanlarda geçim araçlarına dair kralın sınırları belirlenerek halk için güvence sağlanmıştır. Dul kadınların ekonomik haklarıyla ilgili olarak Magna Carta'nın 7. maddesi de dikkat çekicidir. Bu maddeye göre, bir baron ya da toprak sahibi öldüğünde dul kalan eşi, hiçbir ödeme yapmaksızın eşinin mülkünde kalabilme ve dul hakkı olan payı alabilme hakkına sahiptir. Ayrıca, kadının kendi rızası olmadan tekrar evlendirilmesi yasaklanmıştır (Magna Carta, 1215, Madde 7). Bu düzenleme, kadınların mülkiyet haklarının ve temel geçim güvencelerinin tanınması bakımından önem taşır. Bu bağlamda, söz konusu madde, modern anlamda olmasa da tarihsel olarak ekonomik güvence ve sosyal hakların erken biçimlerine işaret etmektedir (Standing, 2017).

İlk Çağ ve Orta Çağ dönemlerinde dar bir çerçevede tartışılan temel gelir fikrinin bireylere koşulsuz ve düzenli bir gelir sağlanması gerektiğini savunan, köklü ve çok yönlü bir yaklaşım olarak karşımıza çıkışı 16. yy. itibariyledir. Bu dönem, temel gelir düşüncesinin henüz modern anlamına kavuşmadan önceki felsefi, ahlaki ve ütöpik kökenlerine dayanmaktadır. Evrensel temel gelir yaklaşımının tarihsel gelişimi, yalnızca ekonomik modellerle sınırlı kalmayan; aynı zamanda etik, siyasi ve sosyal boyutları da içeren bir süreçtir. Modern temel gelir düşüncesi, farklı tarihsel dönemlerde değişen öncelikler, toplumsal koşullar ve düşünsel akımlar doğrultusunda yeniden şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. Bu nedenle, temel gelir anlayışını tarihsel bir bağlama oturtmak, günümüzdeki tartışmaları daha iyi kavramak açısından oldukça önemlidir. Küresel çapta yaşanan düşünce değişimlerinin modern temel gelir yaklaşımına olan etkisini 16. yy. itibari ile beş dalga şeklinde özetleyebilmemiz mümkündür.

İlk dalga “Öncü/Erken Dönem Fikirler ve Ütopik kökenler” olarak sayabileceğimiz ve feodalite zihniyetinin çözüldüğü, Batı Aydınlanması ve Sanayi Devrimi ile Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın ve Fransız Devrimi’nin güçlü etkilerinin görüldüğü 16.–19. yüzyıl aralığıdır. Temel gelir olgusunun radikal ve sosyalist düşünceler tarafından çok daha yoğun ve sistematik bir şekilde benimsendiğini gördüğümüz dönemdir. Bu dönemin önemli temsilcileri ve destekçileri Montesquieu, Thomas More, Thomas Spence, Thomas Paine, Charles Fourier, Joseph Charlier, Henry George, John Stuart Mill’dir. Bu düşünürlerin odak noktaları etik, doğa hakkı, sosyal adalet; temel fikirleri ise toplumun her bireyine doğuştan bir geçim hakkı tanınmasıdır. Öne çıkan ve tartışmalara konu olan kavramlar özellikle sosyal temettü (social dividend), toprak rantı paylaşımı, temel yaşam hakkı, ulusal fon kavramlarıdır.

Tablo 1

Öncü/Erken Dönem Fikirler ve Ütopik Kökenler (16.–19. yy)⁴

Dönem/ Yıllar	Önemli Temsilciler veya Destekçiler	Yaklaşımlar	Odak Noktaları	Anahtar Kavramlar	Tarihsel Bağlam / Olaylar
(16.–19. yy)	Montesquieu				Feodal yapının çözülmesi
	Thomas More				Aydınlanma dönemi
	Johannes Vives			Ulusal fon	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
	Thomas Spence	Etik ve ahlak felsefi temelli	Toprak mülkiyeti eleştirisi	Kooperatif yaşam	Fransız Devrimi
	Thomas Paine	Doğal haklar	Ortak zenginlik	Üretim birlikleri	Sanayi Devrimi
	Charles Fourier	Ütopik sosyalizm	Yurttaşlık hakkı	Sosyal temettü	Kırsal yoksulluğun artışı
	Joseph Charlier	Fütüristik	Gelir eşitliği	Toprak rantı vergisi	
	Henry George	Toprak adaleti		Tek vergi hareketi	
	John Stuart Mill			Doğal miras	
	Edward Bellamy			Toplumsal miras	
	William Morris				
	M. de Concorde				

İkinci dalga “Refah Devletin Doğuşu, Tartışmaları ve 1.Dünya Savaşı” olarak sayabileceğimiz ve bu büyük savaşın yıkımı ile 1929 Buhranı etkilerinin birlikte görüldüğü 1900–1940 yılları arasını kapsar. Sanayi devriminin ardından büyüyen kentleşme ve işçi sınıfının genişlemesiyle birlikte sosyal güvenlik ihtiyacı belirginleşmiştir. Bu dönemde Bertrand Russell, Dennis Milner ve C.H. Douglas gibi isimler yoksulluğun ortadan kaldırılması için reformist modeller önermiştir. Özellikle “sosyal kredi” gibi fikirlerle gelir güvencesi düşüncesi gelişmiştir. Dönem, refah devleti temellerinin atıldığı ve Keynesyen iktisat anlayışının yükseldiği bir geçiş evresidir. Temel gelir düşüncesi burada daha çok işsizliğe karşı önleyici bir araç olarak görülmüştür. Ayrıca şarta bağlı (örneğin işsiz olduğunu kanıtla, belirli gelir düzeyinin altında ol vb.) sosyal güvenlik sistemleri (örneğin sosyal yardımlar, işsizlik maaşları, çocuk yardımları, yaşlı bakım ödemeleri gibi), özellikle

Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması, bununla birlikte sosyal yardımların bürokratik karmaşıklığı (örneğin formlar, denetlemeler, devlet daireleri, sınıflandırmalar vb.), düşünürleri yardımların koşulsuzlaştırılması ve bürokrasinin azaltılması fikrine de sevk etmiştir. Bu noktada ise evrensel ve koşulsuz gelir, sosyal yardımların daha verimli bir alternatifi olarak gündeme gelmiş ve tartışılmıştır.

Tablo 2

Refah Devletin Doğuşu, Tartışmaları ve 1. Dünya Savaşı (1900–1940)

Dönem/ Yıllar	Önemli Temsilciler veya Destekçiler	Yaklaşım	Odak Noktaları	Anahtar Kavramlar	Tarihsel Bağlam / Olaylar
(1900–1940)	Mabel ve Dennis Milner Bertrand Russell G. D. H. Cole C. H. Douglas Huey Long Bertram Pickard	Sosyal reformculuk Reformist ve sosyal liberal Emek yanlısı karşıt düşünceler	Gelir güvencesi İşsizliğin ve yoksulluğun azaltılması Refah devletinin verimliliği Asgari güvence Bürokrasinin artışı	Sosyal kredi Temel güvenlik	1. Dünya Savaşı sonrası sosyal sorunlar Büyük Buhran Keynesyen ekonomi yaklaşımı ve etkileri Sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması

Üçüncü dalga “Sivil Haklar ve Alternatif Arayışlar” olarak sayabileceğimiz 2. Dünya Savaşı ve sonrası hem refah devleti uygulamalarının eleştirilerek sınırlarının belirginleştiği hem de sivil haklar hareketlerinin yoğunlaştığı 1940–1970 zaman dilimidir. Bu süreçte Martin Luther King Jr., temel geliri açıkça savunan ilk sivil haklar önderlerinden biri olmuştur. *Where Do We Go from Here Chaos or Community?* (1967) adlı eseri ile fikri altyapısını oluşturduğu 1968 yılındaki *Poor People’s Campaign* hareketi aracılığıyla, insanlara doğrudan gelir sağlanmasının yoksullukla mücadelede en etkili yol olduğunu ifade etmiştir: “Yoksulluğun çözümü, doğrudan onu ortadan kaldırmaktır; artık yaygınca tartışılan bir araçla: garanti edilmiş bir gelir.” (King, 1967, s. 172.)

Aynı yıllarda James Tobin, Milton Friedman ve James Meade gibi iktisatçılar da “negatif gelir vergisi” gibi alternatif modeller geliştirmiştir. Bu dönem, temel gelir fikrinin hem ahlaki hem ekonomik gerekçelerle ciddi şekilde tartışıldığı önemli kırılım dönemlerinden biridir.

Tablo 3*Sivil Haklar ve Alternatif Arayışlar (1940–1970)*

Dönem/ Yıllar	Önemli Temsilciler veya Destekçiler	Yaklaşım	Odak Noktaları	Anahtar Kavramlar	Tarihsel Bağlam / Olaylar
(1940–1970)	Juliet Rhys Williams William Beveridge Daniel P. Moynihan ⁵ Erich Fromm Martin Luther King James Tobin Milton Friedman James Meade ⁶	Ahlaki, Hak Temelli ve İlk Negatif Gelir Vergisi Tartışmaları	Eşitlik Yoksullukla mücadele Sivil haklar	Gelirin doğrudan verilmesi ⁷ Negatif gelir vergisi	2. Dünya Savaşı sonrası dönüşüm Sivil haklar hareketi Refah devleti eleştirileri

Dördüncü dalga “Neoliberal Yaklaşımlar – Devlet Eleştirisi, Alternatif Arayışlar ve Piyasa Yönelimi” olarak sayabileceğimiz 1970–2000 arası dönemi kapsar. 1970’li yıllardan itibaren refah devletine yönelik neoliberal eleştiriler artmış ve sosyal harcamalar kısıtlanmıştır. Petrol krizi ve stagflasyonist bir ortamda temel gelir savunusu yeniden yükselmiştir. James Meade’in bu dönem içerisindeki “sosyal temettü” fikri, Guy Standing’in (2015) “prekarya” (güvencesiz sınıf) kavramı ve Philippe Van Parijs’in (2013) “gerçek özgürlük” teorisi dönemin temel yapı taşlarıdır. Teknolojik işsizlik, otomasyon ve gelir eşitsizliği gibi sorunlar temel geliri sistematik bir alternatif haline getirmiştir. Ayrıca yine bu dönemde akademi dünyasında da teorik çalışmaların arttığını söylemek mümkündür. Özellikle Van Parijs ile başlayan devir, temel gelir hareketinin akademik ve küresel düzeyde olgunlaştığı süreci ifade eder.

Tablo 4*Neoliberal Yaklaşımlar, Devlet Eleştirisi, Alternatif Arayışlar ve Piyasa Yönelimi (1970–2000)*

Dönem/ Yıllar	Önemli Temsilciler veya Destekçiler	Yaklaşım	Odak Noktaları	Anahtar Kavramlar	Tarihsel Bağlam / Olaylar
(1970–2000)	Charles Murray Jan Tinbergen Gunnar Myrdal J.K. Galbraith Philippe Van Parijs Guy Standing	Piyasa temelli bireycilik Devlet küçülmesi Yapısal ve teknolojik işsizlik düşüncelerinin başlaması	Refah devletinin eleştirisi Verimlilik Bireysel sorumluluk	Garantili gelir Negatif gelir vergisi Temel gelir Daha az bürokrasi	1970 petrol krizi Refah sisteminin maliyet sorunları Neoliberalizmin yükselişi

Beşinci dalga “Dijitalleşme, Otomasyon ve Deneysel Uygulamalar” olarak sayabileceğimiz 21. yüzyıl temel gelir fikirlerinin akademik tartışmadan çıkıp pratik denemelere dönüştüğü bir dönemdir. Finlandiya, Kenya, ABD (Alaska ve pilot projeler), Hindistan gibi ülkelerde çeşitli temel gelir denemeleri yapılmıştır. Andrew Yang gibi siyasi figürler bu fikri

kampanya merkezine taşımış; Elon Musk, Mark Zuckerberg gibi teknoloji liderleri ise otomasyonun yaratacağı işsizliğe karşı temel geliri savunmuştur. Dijitalleşme, platform ekonomisi, pandemi sonrası yoksulluk ve eşitsizlik gibi faktörler temel gelir fikrinin tekrar gündemde olmasına neden olmuştur. Ayrıca bu beşinci dalga dönemi World Bank (2020), GiveDirectly, OECD raporları ve Basic Income Earth Network (BIEN)⁸ gibi küresel ölçekli organizasyon ve örgütlerin de bu politika önerisine çalışmalarında yer verdiği bir dönemdir.

Tablo 5

Dijitalleşme, Otomasyon ve Deneysel Uygulamalar (2000–günümüz)

Dönem/ Yıllar	Önemli Temsilciler veya Destekçiler	Yaklaşım	Odak Noktaları	Anahtar Kavramlar	Tarihsel Bağlam / Olaylar
(2000–günümüz)	Andrew Yang Y. Vanderborght Rutger Bregman Evelyn Forget Scott Santens Elon Musk vd. ⁹	Pratik odaklı politika ve aktivizm	Teknoloji ve otomasyon Pilot projeler Sosyal inovasyon	Evrensel temel gelir Sosyal temettü Dijital ekonomi	1999 Asya krizi 2008 Finansal krizi COVID-19 pandemisi Yapay zekâ ve işsizlik tartışmaları

Evrensel Temel Gelir, geçirdiği tarihsel evrim sürecinden de anlaşılacağı üzere her dönemde belirli düşünürler, ekonomik koşullar ve siyasi bağlamlar çerçevesinde gelişen bir kavram olmuştur. Literatürde kavrama dair net bir tanım olmamakla birlikte, genel kabul gören tanıma göre ETG beş temel özelliğe sahiptir. Bunlar, evrensellik, koşulsuzluk, bireysellik, düzenlilik ve nakit ödemedir (Basic Income Earth Network, 2025).

Evrensellik ilkesi, ETG'nin tüm yurttaşlara yani toplumun geneline, herkese veya belirli bir bölgede ikamet edenlere herhangi bir ayrıma gidilmeksizin ödeme sağlanmasını ifade eder. Gelir seviyesi, çalışma durumu ya da sosyal katkı düzeyi gibi kriterler, ödeme hakkı üzerinde etkili değildir (Van Parijs ve Vanderborght, 2017). Bu yönüyle ETG, hedefe yönelik sosyal yardımların neden olduğu dışlayıcılığı ve bürokratik maliyetleri ortadan kaldırmayı amaçlar.

Koşulsuzluk ilkesi gereği, bu gelirden faydalanmak için bireylerden herhangi bir davranışsal ya da ekonomik şartın yerine getirilmesi beklenmez. Çalışma zorunluluğu, iş arama yükümlülüğü veya sosyal katkı gibi koşullar ETG kapsamında aranmaz. Bu durum, bireyin yaşam tercihleri üzerinde daha fazla özerklik kazanmasına olanak tanır (Standing, 2017). Bununla birlikte ETG kişiye özgü/bireysel olarak ödendiği için bireysellik ilkesi onu tanımlayan ilkelerden biridir. Yardım, hane halkına değil, her bir bireye ayrı olarak sağlanır. Ödeme kişilere, ne tür bir hane halkının üyesi olduğuna bakılmaksızın sabit yani tek tip

olacak şekilde sağlanır (Van Parijs, 2004). Bu özellik bilhassa kadınların, gençlerin ve diğer bağımlı bireylerin ekonomik bağımsızlığını güçlendiren bir yön taşır (Widerquist, 2024). Feminist yazarların bu özelliğe özel önem verdiği görülmektedir (Schulz, 2017).

ETG'nin diğer bir özelliği olan düzenlilik, yapılan yardımın sürekliliğini vurgular. Yardım tek seferlik bir ödeme değil, genellikle aylık olarak tekrarlanan bir gelir akışı şeklinde düzenlenir. Böylece bireyler yalnızca anlık değil, uzun vadeli yaşam stratejileri geliştirebilirler (OECD, 2017). Son olarak, ETG'nin nakit ödeme biçiminde gerçekleştirilmesi öne çıkmaktadır. Yardım aynı değil, doğrudan para transferi yoluyla bireyin kullanımına sunulur. Bu durum bireyin kendi ihtiyaçlarına göre harcama yapabilmesine olanak sağlar, özerkliğini pekiştirir ve tüketici tercihlerini merkeze alan bir özgürlük anlayışını yansıtır (Van Parijs ve Vanderborght, 2017).

Bu özelliklere ek olarak, bazı araştırmacılar ETG'nin yeterlilik düzeyine de dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda ETG'nin bireyin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde olması gerektiği savunulur. Ancak bu özellik normatif bir nitelik taşıdığı için farklı modeller arasında değişkenlik göstermektedir (Standing, 2017). ETG'nin tanımlanan tüm özelliklerini Tablo 6'da görebilmek mümkündür.

Tablo 6

Evrensel Temel Gelirin Özellikleri

Özellik	Tanım	Açıklama
Evrensellik	Tüm bireyleri kapsar, ayırım yapılmaz.	Gelir, gelir düzeyi ya da iş durumu gözetmeden herkese verilir.
Koşulsuzluk	Hiçbir şart aranmaksızın verilir.	Çalışma, iş arama veya sosyal katkı gibi koşullar yoktur.
Bireysellik	Hane değil, birey temelinde ödenir.	Kadınlar, çocuklar ve bireysel özerklik açısından önemlidir.
Düzenlilik	Belirli aralıklarla sürekli olarak verilir.	Genellikle aylık, öngörülebilir bir gelir akışıdır.
Nakit Ödeme	Doğrudan para olarak sağlanır.	Harcamada bireysel tercih özgürlüğü sunar.
Yeterlilik	Temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmalıdır (<i>normatif</i>).	Tüm modellerde zorunlu değildir, tartışmalıdır.

ETG, bireylere koşulsuz, periyodik ve nakdi bir gelir sağlayan bir sosyal politika aracı olarak, ulus devletler nezdinde giderek daha fazla tartışılmaktadır. Bu politika önerisinin en cazip yanı, ulus devletlere sunduğu potansiyel ekonomik yönetim, sosyal politika, idari kapasite, siyasi fayda ve demografik yapı gibi avantajlardan kaynaklanmaktadır. Öncelikle, geleneksel sosyal yardım sistemlerindeki koşul incelemesi, hedef kitle belirleme ve

bürokratik denetim gibi karmaşık ve maliyetli süreçleri büyük ölçüde ortadan kaldırarak devletin idari yükünü hafifletme potansiyeli taşır (Francese ve Prady, 2018). Ayrıca, ekonomik krizler veya yapısal işsizlik dönemlerinde otomatik bir makroekonomik stabilizatör işlevi görerek toplam talebi canlı tutabilir ve sosyal huzursuzluğu yatıştırabilir ve sosyal barışın korunmasında etki edebilir. 2008 krizi ve COVID-19'da görüldüğü gibi, hızlı nakit transferi ekonomiyi canlandırmaktadır. Örneğin ABD'nin COVID destek çekleri işsizliğin yıkıcı etkisini sınırlamıştır. İhtiyaç sahiplerine yapılacak düzenli ödemeler, çok daha güncel bir problem olan otomasyon ve yapay zekâ nedeniyle ortaya çıkacak kitlesel işsizliğin yıpratıcı etkilerini hafifletebilecektir. Öte yandan, ETG'nin yoksulluğu doğrudan hedef alması gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmada ve sistemle tüm vatandaşların kayıt altına alınması ise kayıt dışı ekonomiyle mücadelede etkili bir araç olabileceğini göstermektedir (Standing, 2017).

Ancak, ETG'nin ulus devletler için ciddiye alınması gereken dezavantajları ve riskleri de bulunmaktadır. Devletlerde uygulanma gerekliliğine getirilen en temel eleştiri, politikayı finanse etmenin yarattığı mali yüküdür. Sistemin sürdürülebilirliği, genellikle vergi oranlarında önemli artışları veya diğer sosyal harcama kalemlerinde kısıntıyı gerekli kılar ki bu da orta sınıf üzerinde bir baskı oluşturabilir veya sağlık ve eğitim gibi diğer kritik alanları zayıflatma riski taşımaktadır. Bu risk sosyal devlet erozyonuna yol açabilir (OECD, 2017). Diğer bir risk, bireylerin çalışma motivasyonunu azaltarak işgücü arzını olumsuz etkileme ihtimalidir; ancak Finlandiya gibi ülkelerde yapılan pilot uygulamalar bu etkinin sanılandan daha sınırlı olduğunu göstermiştir. Son olarak, herkese koşulsuz gelir sağlanması, geleneksel sosyal devlet anlayışının temelini oluşturan "ihtiyaç temelli yardım" ilkesinden bir kopuş olarak görülebilir ve bu durum, sosyal dayanışma yerine bireyciliği pekiştireceği yönünde eleştirilere maruz kalmaktadır. Toplumun her bir bireyine ETG ödenmesi bazı toplum kesimleri açısından da tartışmalara sebep olmaktadır. Örneğin, o ülkede yaşayan göçmenlerin, çocukların, emeklilerin, mahkumların ya da akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin temel gelirin kapsamına alınması tartışmalıdır (Rakıcı ve Aydoğdu Bozdağ, 2022; Van Parijs, 2004). İdari kapasite açısından ETG modeline geçiş sürecinde başlangıç maliyeti, yani yeni bir sistem kurulum zorluğu, kendi içinde yine bir risk unsuru barındırmaktadır. Ayrıca mevcut sosyal yardım kurumlarının direnci önemli bir uyum sorunu yaratabilecektir. Demografik yapı bakımından yoksul kesimlerde doğum oranı artışı endişesi, yasa dışı göçü teşvik riski ile göç çekiciliği gibi kaygıların en baştan giderilmesini elzem kılmaktadır. Siyasi cephede ise muhalefet kanadından "tembellik teşvik" eleştirileri ve tepkileri, sürdürülebilirlik kaygısı ile ekonomik krizde kesinti zorunluluğu vurgusu ve seçim vaadi olma riski açısından popülist politikaya dönüşme tehlikesi, düşündürücü faktörler olarak ulus devlet sistemlerini zorlayabilecektir.

Sonuç olarak, ETG'nin günümüz devletleri için sunduğu fırsatlar ile beraberinde getirdiği tehditler/riskler bir arada değerlendirilmelidir. Politikayı benimseme kararı, bir devletin sosyal adalet anlayışı, vergi kapasitesi, bürokratik altyapısı ve uzun vadeli ekonomik vizyonu gibi bir dizi faktöre bağlı olacaktır.

2. Hz. Ömer Dönemi Sosyal Adalet ve Atâ Sistemi

Erken dönem İslam tarihi açısından Hz. Ömer'in sosyal adalet sistemi, İslam medeniyetinin en etkin kurumsallaşma örneklerinin yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Refah devletinin “vatandaşlara insan onuruna uygun bir refah düzeyi sağlamak” yaklaşımının temel ilkeleri, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde uyguladığı sosyal politikalarda açıkça görülmektedir. Onun adalet anlayışı ve bu anlayışın kurumsallaşması, sadece döneminin siyasi ve sosyal ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda modern çağın sosyal refah politikalarına da ışık tutacak evrensel niteliktedir. Bu bölümde, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde tesis ettiği iktisadi araçların yapıları incelenerek bunların ETG uygulamaları ile ortak noktaları analiz edilecektir.

Hz. Ömer, devlet idaresinde âdil olunması, işlerin ehline havale edilmesi gibi Kur'an esaslarına ve bilhassa istişareye büyük önem vermiştir (Fayda, 2018, s. 30-31). Bunun sonucu olarak, onun döneminde özellikle fetihlerle genişleyen ekonomik kaynakların adil bölüşümü, halkın farklı kesimlerinin ve yoksulların haklarına yönelik düzenlemeler, günümüzde sosyal adalet temelli politika önerilerine önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu bakımdan Hz. Ömer'in, Sevad'ın fethinden sonra (günümüzde Irak sınırlarında kalan verimli bir bölge) yaptığı düzenlemeler ve haraç vergisi ile dolan beytül mâlden düzenli ödeme şeklinde oluşturduğu atâ sistemi kritik öneme sahiptir. Diğer taraftan bu dönemde sınırların genişlemesi ve devlet gelirlerinin artmasıyla birlikte divan teşkilatı kurulmuştur. Halkın kabile mensubiyetlerine göre deftere kaydedilerek hazineden düzenli gelir almaları sağlanmıştır. Bu dönemde askerlik hizmeti verenlerin adları ise divan defterlerine yazılmak suretiyle düzenli orduların kurulmasının ilk adımı atılmıştır. Böylece Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden Müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya dayalı bir sistem kurulmuştur. Bu sistemde, fethedilen bölgelerdeki Müslümanlar ve gayrimüslimler nüfus sayımı yapılarak kayıt altına alınması, divan teşkilatı vasıtasıyla kurulan maaş sistemiyle askerlere, yoksullara ve devlet görevlilerine düzenli ödemeler bağlanması gibi detayların modern devletlerin vatandaşlık kayıtları ve sosyal güvenlik sistemlerinin tarihsel öncüsü niteliğinde olduğu söylenebilir.

Başta haraç vergisi olmak üzere Hz. Ömer'in yaptığı düzenlemeler ilk dönem kaynaklarında da geniş şekilde ele alınmıştır. Öyle ki mali kuralları içeren kitaplara haraç kitapları denilmesi bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ömer, Sevad fetihlerinin ardından böylesine verimli bir bölgenin topraklarının savaşanlar arasında taksimine ve böyle bir taksimden doğacak olumsuzluklara razı olmamış, yeni bir düzenlemeye

gidilmesini arzu etmiştir. Ebû Yûsuf ve Ebû Ubeyd'in ortak şekilde rivayet ettikleri üzere, Hz. Ömer taşınır malların bölüştürülmesini, taşınmaz malların da işleyicilerinin ellerinde bırakılıp buradan gelir elde edilecek şekilde bir sistemin kurulmasını istemiştir. Bu konudaki en önemli rivayet şu şekilde kaydedilmiştir:

“Hz. Ömer, Irak'ı fetheden Sa'd b. Ebî Vakkas'a yazdı ve dedi ki: “Mektubun bana ulaştı. Orada anlattığına göre, halk senden elde ettikleri ganimetleri ve Allah'ın fey olarak kendilerine ihsan ettiği malları kendi aralarında taksim etmeni istemiş. Benim mektubum sana ulaşınca meseleye nazar et ve eğil. Mal, hayvan ve eşya olarak insanların sana getirdikleri ganimetleri topla. Onları Müslümanlardan hazır bulunanlara bölüştür. Arazi ve nehirleri işleyicilerine bırak ki onlar umum Müslümanların atıyyelerine dahil olsun. Çünkü eğer sen onları, yani arazi ve nehirleri halen orada bulunanlara taksim edersen onlardan sonra geleceklere bir şey kalmaz.” (Ebû Yûsuf, 2019, s. 54; Ebû Ubeyd, 2016, s. 75)

Bu kararın ardından fetihlerde bulunmuş olan sahabeden bazıları Hz. Ömer'e itiraz etmiş ve toprakların eskiden olduğu gibi savaşımlar arasında bölüştürülmesini talep etmiştir. Hz. Ömer ise onların bu talebini kabul etmemiş, onlara Haşr Sûresinden ilgili ayetleri okumuş ve şöyle demiştir:

“Allah sizden sonra gelecek olanları da bu feye ortak etmiştir. Eğer ben bunu aranızda bölüştürürsem sizden sonra gelecek olanlara bir şey kalmaz. Fakat eğer taksim edilmez de kalırsa, San'a'da kanı yüzünde olan çobana dahi bu feyden nasibi mutlaka ulaşır.” (Ebû Yûsuf, 2019, s. 140)

Konu hakkındaki farklı rivayetlerde karşımıza çıkan San'a ve çoban örneği dikkat çekicidir. San'a'nın Yemen'in başkenti olarak Arap yarımadasının en uzak noktalarından birinde yer alması nedeniyle, Hz. Ömer'in buradaki çoban örneğini, kurmak istediği sisteme İslam toplumunda en alt tabakada bulunan ve merkeze en uzak bölgede olan bireyleri bile dahil etmeyi hedeflediğini göstermek amacıyla kullanmış olması muhtemeldir. “Kanı yüzünde olan” tabirinin ise henüz savaşa katılmamış, dolayısıyla yaralanarak yüzünden kan akıtmamış kişiler için kullanıldığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, daha düşük bir olasılık dahilinde, bu tabirin atıyye alırken utançtan yüzü kızaran kimseleri tarif etmek için de kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir.¹⁰

Haşr Sûresine gelince, Hz. Ömer'in haraç gelirlerinin dağıtımına ilişkin ictihâdının temelini, meselenin çözümü için devam eden müzakereler esnasında, “ben bir hüccet buldum” diyerek zikrettiği ayetlerde bulduğu görülmektedir. Bu sûre, belirli bir tarihî olay münasebetiyle nazil olmasına rağmen, toplumun tüm ihtiyaç sahibi kesimlerini kapsayan ve gelecek nesillere yönelik sürdürülebilir bir sosyal güvenlik anlayışının temellerini atan ifadeler içermektedir. Nitekim Sûre'nin 7. ayeti, “Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve

yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir” şeklinde, servetin adaletsiz dağılımına karşı açık bir uyarı içermekte ve toplumsal kaynakların ihtiyaç sahipleri için sistematik bir fon oluşturacak biçimde tahsisini emretmektedir. Bu ayet, geçici bir durum tespiti değil, kalıcı bir toplumsal adalet ilkesi ortaya koymaktadır. Servetin belirli ellerde yoğunlaşmasının önlenmesinin karşılığının, toplumun geneline, özellikle de dezavantajlı kesimlere yönelik düzenli bir kaynak aktarımı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, modern evrensel temel gelir kavramının öncüsü sayılabilecek bir toplumsal dayanışma modelinin kurulması gerektiğine işaret etmektedir.

Hiz. Ömer’in bu kapsamlı sosyal politikayı hayata geçirirken hangi ilke ve kriterleri gözettiğini anlamak için, kaynaklarda yer alan müzakere süreçlerinin bu perspektifle değerlendirilmesi gerekmektedir. Hiz. Ömer’in geleneksel toprak dağıtım sisteminden farklı olarak sürdürülebilir bir gelir modeli kurmak istediği, *“Eğer insanların gelecek endişesi olmasaydı, Hiz. Peygamber Hayber’i nasıl taksim ettiyse ben de fethettiğim her yeri ahabî arasında taksim ederdim”* (Ebû Ubeyd, 2016, s. 72) sözünden açıkça anlaşılmaktadır. Bu ifade, Halife’nin toplumun uzun vadeli ekonomik güvenliğini sağlamaya yönelik bir sosyal politika anlayışı benimsediğini göstermektedir. Hiz. Ömer’in bu yaklaşımı, toprakları bireysel mülkiyet olarak dağıtmak yerine, bunlardan elde edilen gelirleri toplumsal bir fon olarak değerlendirerek hem mevcut hem de gelecek nesillerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemektedir. Bu model, devletin vatandaşlarının ekonomik refahını garanti altına alma sorumluluğunu üstlenmesi ve düzenli gelir transferi yoluyla toplumsal güvenliği sağlamaya yönelik çağdaş evrensel temel gelir anlayışının erken bir örneğini teşkil etmektedir.

Bu sisteme tam da Sevad fetihlerinden sonra geçilmiş olmasının sebebi de yine Hiz. Ömer’in ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hiz. Ömer, *“Allah’a yemin ederim ki, benden sonra büyük ganimetleri bulunan bir memleket feth olunmaz. Bilakis fethedilecek memleketlerin Müslümanlara bir yük ve külfet olması muhtemeldir. İşleyicileriyle birlikte Irak ve Şam arazileri taksim olunursa o zaman kaleler ne ile korunur, geriden gelecek nesillere, yetimlere ve dullara Irak ve Şam arazisinden ve diğer memleketlerden ne kalır?”* (Ebû Yûsuf, 2019, s. 48-49) diyerek yeni fetihlerin olmaması veya fetihlerle başka verimli arazilerin ele geçirilememesi ihtimaline karşı elde hazır bulunan topraklar üzerinden sürdürülebilir bir sistem kurmaya çalışmıştır. Hiz. Ömer’in ilk kez Sevad’da uyguladığı bu sistemin başarılı olduğu, daha sonra Mısır gibi bölgelerde de uygulanışından anlaşılmaktadır. Bu sistem için gerekli olan araçlar divan düzenlemesi ve beytûlmâl’in sistemleştirilmesidir.

Taberî, Hiz. Ömer’in divan teşkilatını kuran ve kabile kayıtlarını tutarak bu nizama göre insanlara tahsisat veren ilk kişi olduğunu belirtmiştir (Taberî, 2019, c. 4 s. 235) Konu hakkındaki rivayetlerin önemli bir kısmı da gelir paylaşımının hangi esasa göre yapılacağı

hakkında Hz. Ömer'in görüşünü ortaya koymaktadır. Konu hakkındaki bir rivayet şu şekildedir: *"Ömer, divanı ihdas ettiği zaman beytülmâlden tahsisat veya hisse verme işine kimden başlayalım diye sormuş, oradakiler de "Kendinden başla" demişlerdir. O da "Hayır, Resûlullah önderimizdir, onun ehl-i beytinden başlayalım ve en yakından en uzağa doğru bu işi sürdürelim" demiştir."* (Ebû Ubeyd, 2016, s. 239). Bu da onun gelir paylaşımında İslam'ı merkeze aldığını ve Hz. Peygamber'den başlayarak İslam'a en çok faydası olanları öncelediğini göstermektedir. Hz. Ömer'in bu tercihi o dönemde İslamiyet'in doğma ve yayılma sürecinde bulunduğu için anlamlı görünmektedir. Nitekim İslamiyet'in bir sosyal düzen kurabilmesi ilk Müslümanların fedakarlıkları neticesinde gerçekleşebilmiştir. Bu sebeple İslamiyet'e yardım edenlerin öncelenmesi sosyal adaleti kurmaya yardım edenlerin öncelenmesi anlamına gelmektedir.

Hz. Ömer döneminde hazinede toplanan gelirin yeniden dağıtımı esasına dayanan bir sosyal adalet düzeninin daha iyi anlaşılması için divan ve atâ sistemlerinin yakından incelenmesi elzemdir. Hz. Ömer, başlangıçta divan teşkilatını atâ ödemelerinin sistematik bir şekilde kayıt altına alınması ve düzenli olarak dağıtılması amacıyla kurmuştur. Ancak zamanla bu kurum, devlet yönetiminin çeşitli alanlarına yayılarak farklı branşlarda uzmanlaşmış divan birimleri oluşmuştur. Atâ ise "verme, verilen şey, bağışlama, hibe ve ihsan" anlamlarını taşıyan Arapça bir terim olup, çoğulu "atiyye"dir. İslam ordularının gerçekleştirdiği fetihler neticesinde fey gelirlerinde meydana gelen önemli artış, devlet hazinesinin kaynaklarını genişletmiştir. Bu dönemde ilk Müslüman neslin büyük bir kısmının başka gelir kaynaklarına sahip olmaması nedeniyle, devlet bu toplumsal kesime aylık erzak yardımı ve yıllık nakit ödeme şeklinde destek sağlamıştır. Bu amaçla kurulan divan teşkilatı aracılığıyla Müslümanlara senede bir kez yapılan nakit ödemeler "atâ" veya "atiyye" olarak adlandırılmıştır. (Fayda, 1991, ss. 33-34).

Hz. Ömer'in atiyye dağıtımında gösterdiği kapsayıcı yaklaşım, onun sosyal adalet anlayışının en belirgin özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Taberî'nin aktardığına göre, Hz. Ömer Huzâa kabilesinin divan kayıtlarını alarak Kudeyd bölgesine gitmiş, burada bekâr ve dul ayırt etmeksizin tüm kadınları bir araya getirerek yardımları bizzat kendi eliyle dağıtmıştır. Aynı uygulamayı Ufsan bölgesinde de gerçekleştiren Hz. Ömer, bu sistematik dağıtımı vefatına kadar sürdürmüştür. (Taberî, 2019, c.4, s. 236). Yardım miktarlarının belirlenmesinde ise hem görev sorumluluğu hem de kişisel durumlar dikkate alınmıştır. *"Hımyer kabilesinden ordu komutanları ve köy ileri gelenleri görevlerinin ağırlığına göre 7.000-9.000 dirhem arasında yardım alırken, çocuklar için yaş gruplarına göre farklı miktarlar belirlemiştir (yeni doğan 100, çocukluk dönemi 200 dirhem)".* Ayrıca Hz. Ömer'in bu konudaki hassasiyeti ve adalet anlayışı, *"Haklar eşit değildir. Kişi İslam'a yaptığı katkıya, dindeki kıdemine, maddi durumuna ve ihtiyacına göre hak sahibi olur"* şeklindeki açıklamasında da net bir şekilde görülmektedir. (Ebû Yûsuf, 2019, s. 72)

Kaynaklarda yer alan rivayetler incelendiğinde, Hz. Ömer'in fethedilen topraklarda köklü bir yeniden yapılanmaya gittiği ve bu süreçte sosyal adaleti merkeze alan bir reformun temellerini attığı görülmektedir. Bu reform hareketi, yalnızca toprak yönetimi ile sınırlı kalmayıp, toplumsal düzenin tüm katmanlarını etkileyen geniş kapsamlı bir değişimi beraberinde getirmiştir. Hz. Ömer'in uygulamaya koyduğu bu yeni sistem, özellikle mülkiyet hakları, gelir dağılımı, sosyal etki mekanizmaları ve üretim modellerinde önceki dönemlerden radikal farklılıklar göstermektedir. Bu dönüşümün boyutları ve etkilerinin daha net anlaşılabilmesi için, yeni sistemin temel unsurlarının önceki uygulamalarla detaylı bir karşılaştırmasının yapılması anlamlı olacaktır. Hz. Ömer'in yeni fetihlerin ardından uygulamaya koyduğu yeni sistem mülkiyet, gelir, sosyal etki ve üretim açısından aşağıdaki tabloda önceki uygulamalarla karşılaştırılmıştır.

Tablo 7

Hz. Ömer Dönemi Toprak Sistemindeki Değişiklikler

	Önceki Uygulama	Hz. Ömer'in Reformu Sonrası Durum
Mülkiyet	Ganimet dağıtımı veya geçici kullanım	Devlet mülkiyetine geçiş ve haraç vergisi
Gelir	Tek seferlik paylaşım	Sürekli vergi ile kamu geliri
Sosyal Etki	Fetihte hazır bulunanlara fayda	Fetihe katılmayan ihtiyaç sahipleri ve nesiller arası adalet
Zirai Üretim	Zirai tecrübeleri fazla olmayan fatihlerin toprak mülkiyetini almaları ile toprakların verimsiz kalma riski	Çiftçilerin yerlerinde tutulması ile üretimin devamlılığının sağlanması

Tablo 7'den de anlaşıldığına göre Hz. Ömer, İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle birlikte artan gelir kaynakları sayesinde artan nüfus ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri dengelemek için sistematik bir sosyal yardımlaşma ağı kurmuştur. Bu sistem, sadaka ve zekâtın ötesine ulaşan kurumsal refah modelidir. Divan kayıtları ile birlikte nüfus tespiti ve böylece bir nevi ihtiyaç haritalandırması yapmıştır. Özellikle fethedilen bölgelerde dullar, yetimler, engelliler, yaşlılar gibi ihtiyaç sahipleri kayıt altına alınmış ve maaş sistemi hayata geçirilmiştir. Bu sistematik yeniden dağıtım için gerekli olan "devlet hazinesi" kurumsal kimliğinin ise beytül-mâl Hz. Ömer döneminde kazandırıldığı düşünülmektedir. Daha açık bir ifade ile, İslam devletinde, devlete ait her türlü mal varlığı ve gelirlerinin toplandığı ve harcamaların yapıldığı beytül-mâl Hz. Muhammed zamanında başlatılmış ve Hz. Ebubekir

döneminde de varlığını sürdürmüş olsa da bu kurum, daha sonraki yıllarda da devam ettireceği idari-hukuki-mali fonksiyonu Hz. Ömer'in halifelığı zamanında elde etmiştir (Kelpetin, 2018; Öner, 2018).

Kurulduğu ilk dönemde beytül mâl gelirleri, Müslümanlardan alınan zekât ve ganimetlerden alınan humus ve feyden oluşmaktaydı. Fey ise gayr-i müslimlerden alınan cizye, ticari malların vergisi, savafi topraklarından alınan vergiden oluşmaktadır. Daha sonra bunlara haraç vergisi de eklenmiştir. Hz. Ömer, elde edilen gelirlerden zekât ve humusun dağıtımında Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir dönemlerindeki uygulamayı aynen devam ettirmiş; ancak gayri müslim halktan alınan cizye, haraç ve ticaret malları vergisinin harcanması hususunda önceki dönemlerden farklı bir yöntem icra etmiştir (Kelpetin, 2018).

Sahabelerin isteği doğrultusunda bu topraklar fethinde hazır bulunanlara dağıtılsaydı, birkaç nesil sonra zengin ile fakir arasındaki uçurum artmış olacaktı. Nitekim Hz. Ömer de müzakereler sırasında "Eğer ben bu toprakları aranızda dağıtırsam, sizden sonra gelecekler bir şey bulamaz" diyerek bu tehlikeye dikkat çekmiştir.¹¹ Bulunan çözümdeki devlet mülkiyeti sayesinde, tarımsal vergilerin devlet hazinesine aktarımının sürekliliği sağlanmıştır. Böylece örneğin fethedilen verimli bir bölgenin geliri, tüm Müslümanların ihtiyaçlarına harcanmak ve yine Müslümanlara dağıtılmak üzere beytül mâle aktarılmıştır. İslamiyet'in hızla yayıldığı ve Müslümanların verimli topraklar elde ettiği bu dönemde topraklar özel mülkiyete geçseydi, güçlü aileler zamanla yoksul köylüleri köleleştirebilirdi. Ayrıca Hz. Ömer, toprakları eski sahiplerinin kullanımına bırakarak tarımsal verimliliğin devamını da sağlamıştır; ancak mülkiyeti devlette tutarak bir sosyal devlet modeli oluşturmuştur.

Karşılaştırma ve Sonuç

Sosyal adalet, iktisadi çerçevede bir toplumda yaşayan bireylerin toplumun gelirlerinden ihtiyacı kadar yararlanabilmesini sağlamayı hedefleyen bir ilkedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için tarih boyunca çeşitli sistemlerin uygulamaya konulduğunu, düşünürlerin bu konuda kafa yorduğunu, bazen hayali bazen de hayata geçirilmiş birtakım prensiplerin literatürde yer aldığını görmek mümkündür. Thomas More'un Ütopya adasında kralın tahta geçmeden önce hazineye zorunlu ihtiyaçlara harcanacak altın miktarı dışında altın bulundurmayaacağına dair yeminini içeren sistemin (More, 1516/2020 s. 44), bu hayali adanın tasavvurundan yüzyıllar önce İslam toplumunda bir prensip olarak ortaya konulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim beytül mâlde toplanan gelir burada biriktirilmeden halka ödenecek şekilde bir sistemin kurulduğunu ve bu sistemin divan kayıtları ile takip edildiğini birçok farklı kaynaktan aldığımız bilgiler sayesinde bugün kesin olarak bilmekteyiz.

Bu makalede devletin gelirlerinin ihtiyaç sahibi bireylerden başlayarak halka yeniden dağıtımını esas alan modern uygulama ETG ve Hz. Ömer dönemindeki atâ ödemeleri incelenmiş ve iki uygulama arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Atâ ödemeleri Hz. Ömer döneminde beytül-mâl aracılığıyla halka yapılan ödemeler olup, finansmanı fetihlerden elde edilen ganimetler, haraç ve cizye gibi gelirlerdi. Bu gelirler merkezî olarak toplanır ve belli bir dağıtım sistemine göre halka dağıtıldı. Hz. Ömer, atıyye ödemelerini hiyerarşik bir şekilde organize etmeyi tercih etmiştir. Örneğin, Bedir savaşı gazileri daha yüksek atâ alırken yeni Müslüman olmuş kişiler daha düşük miktarda ödeme almıştır. Ancak bu sistem, geniş halk kesimlerinin asgari geçimini teminat altına almayı da amaçlamasıyla adaletçi bir yaklaşımı bünyesinde taşımaktadır. Bu dönemde İslam'a yararlılık ilkesinin işletilmesi İslamiyet'in yayılma ve genişleme döneminde olunması dikkate alınarak değerlendirilmelidir. ETG ise, devlet tarafından her bireye şartsız, düzenli ve nakdi bir ödeme yapılması ilkesine dayanmaktadır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması, gelir güvencesi sağlanması, bireyin piyasa dışı faaliyetlerde (bakım emeği, gönüllülük vb.) yer alabilmesinin mümkün kılınması gibi daha önce açıklanmış olan hedeflere sahiptir. Aynı zamanda vatandaşlık hakkı olarak görülmesiyle birlikte eşitlikçi bir yaklaşımı temsil etmektedir. ETG, özellikle son yüzyıllarda batıda birçok düşünür tarafından farklı bakış açıları ile gündeme getirilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi ise bilim dünyasının birey hakları üzerine uzmanlaşan alanlarında devletin bireye karşı sorumluluklarını savunan isimlerin ETG gibi gelir paylaşımını hedefleyen modeller üzerine görüşler ve teoriler ortaya koymasıdır. Böylece ETG literatürde pek çok açıdan tartışılmış bir kavram olmuştur. Ancak ilgili konular çerçevesinde ortaya konulan görüşler veya sistem üzerine kafa yoran düşünürler yapının İslam toplumunda yüzyıllar önce uygulanan sistemlerle olası benzerliğine işaret etmemiştir. Makalede bu benzerliği yakından incelemek üzere ETG fikrî bakımdan ilk ortaya atılışından itibaren tartışılan tüm yönleri ile açıklanmış, daha sonra da düşünürlerin üzerinde mutabık kaldığı temel ilkeleri ortaya konulmuştur.

Hız. Ömer'in kurduğu divan ve atâ sisteminin, gelir paylaşımı yönünden İslam toplumunun bireylerine önemli yardımları olan sistemler olduğu için bu dönemin refah devleti niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu sistemde ödemeler şartsız değil, İslamiyet'e yapılan fayda, ihtiyaç sahipliği gibi belirli şartlara bağlıdır. Divan ve atâ sistemiyle gelirin bireylere yeniden dağıtımını toplumun temel ihtiyaçlarını gözetten bir sosyal dengeleme çabasıdır. ETG ve atâ ödemelerini aynı tarihsel düzlemde değerlendirmek anakronistik görünse de devletin gelirlerini toplumla paylaşma yükümlülüğünün her iki modelde de ortak olduğunu söylemek mümkündür. Her iki sistem de gelir dağılımı adaletini gözetmekte, refahı yaygınlaştırmaya çalışmakta ve bireylerin ekonomik güvenliğini teminat altına almayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda atâ-atıyye sistemine tarihsel bağlamından baktığımızda ETG modeline göre çok daha erken dönemde bir yeniden dağılım modelinin uygulanmış olması, sistemin önemli bir öncü uygulama olarak

değerlendirilmesi için yeterli gerekçe sunmaktadır. Tarih boyunca toplumların ve bunları yöneten adil yapıların karşılıklı olarak ihtiyaç bildirme ve bu ihtiyacın karşılanması şeklinde işlediği göz önüne alındığında, temel gelirin sağlanması devletin bireye sunacağı öncelikli hizmetler arasında yer almaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, devlet yapısının şekillenmeye başladığı ilk toplumlardan günümüze kadar vatandaşların temel beklentisi, kendilerine yaşam hakkını kullanabilecekleri imkânların sunulması olmuştur. Dolayısıyla, 7. yüzyılda uygulamaya konulan bir sistemin o dönemin bireylerine sağladığı destek ile bugün temel gelir sağlamak için önerilen sistemlerin sunacağı destek, işlevsel açıdan da olsa kesin bir benzerlik göstermektedir.

Bu iki modelin en temel ölçütler çerçevesinde karşılaştırılması mümkündür. Öncelikle evrensellik ilkesine göre ETG'nin tüm bireyleri kapsadığı ve bireyler arasında ayırım yapılmadığı görülmektedir. Tarihsel süreçte bazı farklı uygulamalar görülsede atâ ödemeleri de çıkış noktası itibarıyla tüm bireyleri kapsamayı hedeflemektedir. Yine koşulsuzluk ilkesine göre ödemelerin hiçbir şart aranmaksızın verilmesi esastır. Atâ ödemelerinde İslam toplumunun bireyi olma şartı dışında bir şart aranmamaktadır. Nitekim gayr-i Arap unsurun ötekileştirildiği bir dönemde bile Hz. Ömer'in mevâlîye de paydan hisse ayrılması gerektiğini söylemesi manidardır. Ayrıca gayr-i müslim düşkün bireylere de ödeme yapıldığı durumlar rivayetlere yansımıştır. Hz. Ömer, ihtiyaç sahibi yaşlı bir Yahudi'yi gördüğünde derhal ona beytül mâlden gelir bağlanmasını emretmiş ve gençliğinde İslam devletine ödeme yapan bu kişiyi yaşlılığında ortada bırakmanın yanlış olacağını ifade etmiştir. (Ebû Yûsuf, 2019, s. 160)

Ödemelerin bireysellik esasına dayanması hususuna gelince bu ilkenin hane değil, birey temelinde ödeme yapılması şeklinde açıklandığı görülmektedir. Atâ ödemelerinde yeni doğmuş çocuk dahil her bir bireyin kendi payı ödemeye eklenmesine rağmen dönemin şartları sebebiyle hane halkına toplu ödeme yapıldığı ve bu ödemenin genellikle hanenin reisine verildiği görülmektedir. Düzenlilik esası gereği bu ödemelerin belirli aralıklarla sürekli olarak verilmesi gereklidir. ETG'de çoğunlukla aylık olarak yapılan bu ödemeler yine dönemin şartları gereği atâ sisteminde yıllık olarak yapılmaktadır. Ödemenin transfer metodu ise ETG'de nakdi yardım şeklinde iken atâ ödemelerinde o yıl toplanan gelirin cinsine göre aynı ya da nakdi olarak yapılabilmektedir. Ödemenin yeterliliği konusunda ise her iki ödemede de bireyin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmasının esas alındığı görülmektedir. Bu da insan onurunu önceleyecek şekilde günümüz vatandaşlarının veya 14 asır önceki İslam toplumunun üyelerinin haklarının korunması ilkesini karşılamaktadır. Nitekim İslamiyet'in teşekkül dönemi diyebileceğimiz bir dönemde haraç vergisi ile toplumun tüm kesimlerinden öncelikle ihtiyaç sahibi bireylere olmak üzere ödemeler yapılması yönünde karar alınmıştır. Bu karar alınırken Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetler ve önceki uygulamalar esas alınmış, Allah'ın İslam toplumu için en ideal

sistemin ne olmasını murat ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece Sevad bölgesinin ardından ganimetler ilk kez savaşımlar arasında paylaştırılmamış, yerli halkın elinde bırakılmış ve haraç adında yeni bir vergi tahsis edilmiştir. Haraç vergisi ile dolan beytül-mâlden ise yeni doğmuş çocuktan yeni Müslüman olmuş bireylere, Arap veya mevâlî, hatta ihtiyacı olması durumunda gayr-i müslim bireylere bile yıllık gelir bağlanmasına karar verilmiştir. Bu durum refah düzeylerinin artırılması konusundaki günümüz politikaları ile karşılaştırıldığında kaideleri ve ölçütleri sosyal adalet perspektifinde belirlenmiş tarihi bir uygulamanın varlığından söz etmek mümkündür. Uygulamadaki “İslam toplumunun bireyleri” faktörü ise İslam iktisadının yaşayan her canlının sadece yaratılmış olduğu için dünyada hakkı olduğu prensibi doğrultusunda Müslümanların idare ettiği yapı altındaki herkese ve her şeye hakkını verme hedefi ve İslamiyet’in bu çerçeveyi sunan en ideal sistem olduğu kabulü ile anlam kazanabilir.

Sonuç olarak, atâ uygulamasından günümüz için önemli dersler çıkarmak ve bu uygulamayı ETG tartışmaları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Sistem, temelde bireylerin refahını artırmaya yönelik bir düzenlemedir. Bireylerin sadece toplumun üyesi olmaktan kaynaklanan bu temel hakkı, onların daha iyi koşullarda yaşamaları için hem yönetime hem de toplumun diğer kesimlerine önemli sorumluluklar yüklemektedir. Böyle bir uygulamanın kurumsallaşması, zamanla toplumda yardımlaşma ruhunun güçlenmesine de zemin hazırlamıştır. Karşılıksız yardım alan bireylerin, kendi çevrelerine yaptıkları yardımlarda da karşılık beklemeyecekleri düşünülebilir. Temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan ödemelerin yarattığı huzur ve istikrar ortamı, günümüz toplumlarının da aradığı bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında, tarihsel bir örnek olan atâ sistemi, bugünün evrensel temel gelir tartışmalarına hem kavramsal bir temel hem de uygulanmış ve sonuçları alınmış olan bir referans noktası sunmaktadır.

Notlar

1. 16.-21. Yy. arası tarihsel süreç hakkında detaylı bilgi için: Yapıcı ve Karabulut (2018). 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Temel Gelir Düşüncesinin Yeniden Doğuşu. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 353-380.
2. 2007 yılında ilk baskısı yapılan *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru* adlı çalışma, hem ETG hakkında detaylı bilgi içermesi hem de farklı yazarların kaleminden dünya genelinden örnekleri içermesi bakımından konuya olan ilgiyi göstermektedir (Buğra ve Keyder, 2021).
3. Avrupa merkezli (eurocentric) bakış açısı, Orta Çağ olarak adlandırılan Batı dünyasının bu karanlık devrini genel olarak büyük boşluk (great gap) olarak adlandırmaktadır. Bu paradigma, özellikle J. A. Schumpeter’in, *İktisadi Analizin Tarihi* adlı eserinde yer verdiği büyük boşluk kavramıyla, iktisadi düşünceler tarihi alanyazınına da girmiştir. Yazar bu eserde, Batı dünyasında St. Thomas Aquinas’ın (1225-1274) yazdığı Summa Theologica’ya kadar geçen en az 500 yıllık bir dönemin atlanabileceğini ifade etmektedir. Bu bakış açısı elbette ki İslam düşünürlerini ve bu dönemdeki katkılarını yok saymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Bocutoğlu (2015). İbn-i Haldun ve Adam Smith’in İş bölümü

Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 8-25.

4. Makalede kullanılan tüm tablolar yazarlar tarafından oluşturulmuştur.
5. Fikirlerinin ortaya çıktığı ve politikaya etki ettiği dönem 1960'ların sonudur. 1970'ten sonra aktifliğini korumuş olsa da temel gelirle ilgili asıl katkısı Nixon dönemiyle sınırlıdır.
6. James Tobin, Milton Friedman ve James Meade gibi düşünürlerin temel gelirle ilgili fikirleri, özellikle 1960'lı yıllarda kamuoyunda ve akademide ciddi şekilde tartışılmıştır. Bu nedenle her ne kadar fikirlerinin etkisi sonraki dönemlere taşmış olsa da, temel gelir bağlamındaki özgün katkılarının tarihsel bağlamı esas alınarak 3. dönemde (1940–1970) sınıflandırılmışlardır. 4. dönem (1970–2000) ise daha çok neoliberal dönüşüme tepki olarak doğan, sistemsel ve yapısal önerilere odaklı yaklaşımların ön plana çıktığı bir evreyi temsil eder.
7. “Gelirin doğrudan verilmesi” ifadesiyle, bireylere şartsız, düzenli ve nakdi biçimde sağlanan gelir transferleri kastedilmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel sosyal yardımlardan farklı olarak herhangi bir çalışma koşulu, gelir testi ya da iş arama zorunluluğu içermemektedir. Özellikle 3. dönemde (1940–1970) ortaya çıkan bu fikir, temel gelirin bireysel hak temelli ve bürokratik filtrelerden arındırılmış bir biçimde sunulması gerektiği anlayışını yansıtmaktadır. Martin Luther King gibi düşünürler bu dönemde yoksulluğu ortadan kaldırmanın en etkili yolunun doğrudan gelir transferi olduğunu savunmuşlardır. Bu, o dönemki sosyal yardım sistemlerinden net bir kopuştur.
8. Temel Gelir Dünya Ağı (BIEN) 2004'e kadar Temel Gelir Avrupa Ağı olan kapsamını 2004'te Avrupa'dan Dünya'ya genişletmiştir.
9. Şöhretli kesimden de Evrensel Temel Gelir'e dair destekler görülebilmektedir. Bu isimler arasında Zipcar'ın kurucu ortağı Robin Chase, girişim hızlandırma şirketi Y Combinator'ın başkanı Sam Altman, risk sermayedarı Albert Wenger, Facebook'un kurucu ortağı Chris Hughes, Solar City'nin, Tesla'nın ve SpaceX'in kurucusu Elon Musk, Salesforce'un yönetim kurulu başkanı Marc Benioff, eBay'in kurucusu Pierre Omidyar ve Google'ı çatısı altında toplayan Alphabet'in icra kurulu başkanı Eric Schmidt bulunmaktadır (Standing, 2017, s. 33)
10. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Yûsuf, 2019, s. 48.
11. Hz. Ömer'in bu konudaki kararı nasıl aldığı ilk dönem kaynaklarında ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Hatta Ebu Ubeyd, Hz. Ömer, araziyi Müslümanlar arasında taksim etme gayesiyle Câbiye'ye geldiği sırada ona Muaz tarafından şöyle denildiğini rivayet etmiştir: “Allah'a yemin ederim ki araziye taksim edecek olursan, verimli büyük arazi parçaları ganimet sahiplerinin tekelinde kalacak. Böylelikle de onlar, mallarında vermemelik yapacaklardır. Daha sonra da mülk (verasetle) ya tek erkeğe ya da tek kadına geçecektir. Sonradan gelecek olanlar da İslam'a bir hidayet ve hak yolu olarak uyacaklar, ama (ma- işetleri için) bir şey bulamayacaklardır. Bunun için, Müslümanların hem hazır hem de gelecek nesillerine yarayacak bir çözüm bulmalısın.” Bundan sonraki rivayetlerde Hz. Ömer ganimetleri taksim etmeme hususunda çevresindekileri ikna ederken hem o sırada ganimetten pay alması gereken kesimleri hem de gelecek nesillerin haklarını vurguladığı görülmektedir. Bkz. Ebû Ubeyd, 2016, ss. 76-77.

Kaynakça

- Alper, Y., ve Arabacı, R. Y. (2010). Yoksullukla Mücadele, Vatandaşlık Geliri ve Aile Ödenekleri Sigortası. *Türk-İş Dergisi*, 389, 44-51.
- Bakırtaş, D., ve Cüre, M. F. (2021). Evrensel Temel Gelirin İran'da Gelişimi: Enerji Sübvansiyon Reformu. İçinde E. Öz, U. Sandalcı, ve İ. Sandalcı (Ed.), *Küresel Mali Sorunlar ve Muhtemel Çözümler* (s. 243-276). Legal Yayıncılık.
- Basic Income Eart Network (2025) Erişim: <https://basicincome.org/about-basic-income/>
- Bedir, E. (2012). Yoksullukla Mücadelede Yeni Bir Tartışma Alanı: Vatandaşlık Geliri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 92-116.
- Beken, H. G. (2020). 21. Yüzyılda (Evrensel) Temel Gelir Tartışmaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(2), 180-201.
- Beken, H. G. (2021). Evrensel Temel Gelir Deneyi ve Projelerinin Değerlendirilmesine Teorik Bir Bakış. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(2), 154-185.
- Bocutoğlu, E. (2015). İbn-i Haldun ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 8-25.
- Buğra, A., ve Keyder, Ç. (Ed.). (2021). *Bir Temel Hak Olarak: Vatandaşlık Gelirine Doğru*. İletişim Yayınları.
- Duman, G., ve Yılmaz, S. (2022). Bir İnsani Güvenlik Ögesi Olarak Ekonomik Güvenliğin Temel Gelir Perspektifinde İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 2341-2353. <https://doi.org/10.21547/jss.1087845>
- Durmaz, O., ve Meydan, İ. G. (2024). Temel Gelir Yaklaşımı Üzerine Eleştirel Tezler. *Çalışma ve Toplum*, 2(81), 529-564. <https://doi.org/10.54752/ct.1413893>
- Ebû Ubeyd, K. b. Sellâm. (2016). *Kitâbü'l Emvâl* (C. Saylık, Çev.). Ankara Okulu Yayınları.
- Ebû Yûsuf. (2019). *Kitabü'l Haraç* (A. Özek, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Esenlikci, A. C. ve Engin, M. A. (2021). Sosyal Demokrat Refah Devletlerinde Evrensel Temel Gelir: Finlandiya Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 252-266.
- Fayda, M. (1991). *Atâ. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 4, ss. 33-34). TDV Yayınları.
- Fayda, M. (2018). Hz. Ömer. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri* (ss. 23-44).
- Francese, M., ve Prady, D. (2018). Universal Basic Income: Debate and Impact Assessment (IMF Working Paper No. WP/18/273). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/-/media/files/publications/wp/2018/wp18273.pdf>
- Kahvecioğlu, F., ve Çakmak, U. (2022). Evrensel Temel Gelir ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Analizler. *Sosyal Güvençe*(20), 623-659.
- Kaya, M. (2019). Türkiye'de Bir Sosyal Harcama Olarak Evrensel Temel Gelir Uygulaması. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 129-149.

- Kelpetin, M. (2018). Hz. Ömer Döneminde Mali Sistem. *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Bildirileri* (ss. 381-390).
- King, M. L. Jr. (1967). *Where Do We Go from Here: Chaos or Community?* Beacon Press.
- Koca, M. (2015). Sosyal Dışlanma Sorunu ve Asgari Gelir Desteğinin Gerekliliği. *Journal of International Social Research*, 8(39), 501-510
- Magna Carta. (1215). Online Library of Liberty. <https://oll.libertyfund.org/pages/1215-magna-carta>
- Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Harvard University Press.
- More, T. (2020). *Ütopya*. Karbon Kitaplar. (Orijinal eser 1516'da yayımlanmıştır)
- Murat, G. ve Şengül, B. (2023). Yapay Zekânın İstihdama Yönelik Etkileri: Bir Sosyal Politika Önlemi Olarak Evrensel Temel Gelir. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (85), 199-213. <https://doi.org/10.26650/jspc.2023.85.1331159>
- OECD. (2017). *Basic Income as a Policy Option: Can it add up?* OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/34bab1cd-en>
- Orman, S. (2018). *Gazâlî, Adalet ve Sosyal Adalet*. İktisat Yayınları.
- Öner, A. (2018). Raşid Halifeler Dönemi Beytülmal ve Oluşum Süreci. *Şarkiyat*, 10(3), 1016-1036.
- Özdemir, Ö. (2024). *Fetih, Haraç, İktisat: Hz. Ömer Döneminde Sosyal Adalet*. İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Rakıcı, C., ve Aydoğdu Bozdağ, C. (2022). Evrensel Temel Gelir ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*, 32(169), 73-98.
- Ramadan, T. (2011). *Social Justice: An Islamic Perspective*. ICNA Booklet of Summarized Transcription of a lecture by Dr. Tariq Ramadan in December 2010.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Schulz, P. (2017). Universal Basic Income In a Feminist Perspective and Gender Analysis. *Global Social Policy*, 17(1), 89-92.
- Sey, N., ve İşler, Ç. (2024). Yeni Ekonomik Paradigma: Evrensel Temel Gelir. *Journal of Applied And Theoretical Social Sciences*, 6(3), 196-213.
- Seyyar, A. (2010). Yoksullukla Mücadelede Vatandaşlık Geliri Modelleri Tartışmaları: Tarihî Perspektiften Günümüze Bir Yolculuk. *Türk-İş Dergisi*, 389, 52-60.
- Standing, G. (2015). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. İletişim Yayınları.
- Standing, G. (2017). *Basic income: And how we can make it happen*. Pelican Books.
- Sunar, L. (Ed.). (2017). *İslam İktisadında Sosyal Adalet*. İktisat Yayınları.
- Şener, U. (2024a). Evrensel Temel Gelir: Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Teknolojik Dönüşüme Karşı Bir Çözüm Önerisi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(93), 143-150.

- Şener, U. (2024b). *Evrensel Temel Gelir Modeli ile İslam Ekonomisinde Zekât Uygulamasının Karşılaştırılması* (Doktora Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
- Taberî, İbn Cerîr. (2019). *Târihu't-Taberî* (C. Saylık, Çev.; C 1-4). Ankara Okulu Yayınları.
- Tireli, M. (2010). Sadaka Kültürü. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, (2), 81–91. <https://aile.gov.tr/Publication/yardim-ve-dayanisma-dergisi/yardim-ve-dayanisma-dergisi-2-sayi.pdf#page=81>
- Van Parijs, P. (2004). Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-first Century. *Politics & Society*, 32(1), 7-39.
- Van Parijs, P. (2013). The Universal Basic Income: Why Utopian Thinking Matters and How Sociologists Can Contribute to It. *Politics & Society*, 41(2), 171-182.
- Van Parijs, P. ve Vanderborght, Y. (2017). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Harvard University Press.
- Widerquist, K. (2024). *Universal Basic Income*. MIT Press.
- World Bank. (2020). *Exploring universal basic income: A guide to navigating concepts, evidence, and practices*. U. Gentilini, M. Grosh, J. Rigolini, and R. Yemtsov (Ed). <https://documents1.worldbank.org/curated/en/993911574784667955/pdf/Exploring-Universal-Basic-Income-A-Guide-to-Navigating-Concepts-Evidence-and-Practices.pdf>
- Yapıcı, F. ve Karabulut, Ş. (2018). 16.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Temel Gelir Düşüncesinin Yeniden Doğuşu. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(52), 353-380. <https://doi.org/10.18070/erciyesuibd.416810>